

távolabbi határban munkát végezni. Felügyelet nélkül maradt gyermekeiknek indokolt lett volna az óvodába járás.

Mai fogalmaink szerint a 62 gyermek elviselhetetlenül magas csoportlétszámnak tekinthető. Ez időben azonban nem volt ritka, hogy 100–120 fős gyermekcsoportot bíztak egy óvodai nevelőre. (1870. májusában már Hajdúböszörményben is 104 gyermeket irattak be!) Kor szerinti megoszlásuk is nehezítette a velük való igényesebb foglalkozást, hiszen csaknem 80%-uk volt 4 és fél évnél fiatalabb.

Életkor, év	Gyermekek száma, fő	Az összes létszám %-a
2 és fél	11	17,7
3	4	6,5
3 és fél	9	14,5
4	9	14,5
4 és fél	15	24,1
		77,3
5	12	19,3
5 és fél	2	31,3

Az anyakönyvi bejegyzés fényt derít a gyermekek vallási hovatartozására is: református 52 fő (83,8%), izraelita 7 fő (11,1%), r. katolikus 3 fő (4,9%).

A református gyermekek döntő arányát magyarázza, hogy ez a város legnagyobb vallása, az óvodát a református egyház szervezte, és így a református szülők gyermekeinek kevesebb tandíjat kellett fizetniük.

Tekintettel arra, hogy Pápai Imre esperes – az óvoda fő szervezője – az óvodát az emberiség felemelésének egyik legfontosabb eszközeként tekintette, ezért felekezeti hovatartozás nélkül engedélyezte a gyermekek felvételét.

Reformkori népoktatás egy egyházlátogatási jegyzőkönyv tükrében

Fényes Elek, a reformkor kiváló statisztikusa 1841-ben így jellemezte a népoktatás helyzetét Magyarországon: „A népiskolák általjában véve rossz karban vannak. Ugyanis ezekre nem fordítatik annyi gond, mint a' deák iskolákra, s az országtól semmi fundus rájuk nem lévén, az egész fentartása a' szegény parasztokra nehezül. Mi következik pedig innen? Az, hogy a' parasztok különben is meg levén terhelve, inkább iskolába sem küldik gyermekeiket, mint hogy fizessenek, s ez okból az iskola mesterek jövedelme is csekély lévén, nem csuda, hogy ezek Rochow, Niemeyer, Salzman, Pestalozzi neveit hírből sem ismerik. Ezekből magyarázhatni meg aztán azon közönséges tapasztalást, hogy ámbár olvasás, írás és vallás mindenik elemi iskolában tanítatik, még is milly kevesen vannak a' felnőtt emberek közt, kik folyvást olvasni, olvashatólag írni tudnának.”¹

Még néhány, összehasonlításra módot kínáló adat Fényes Elek munkájából: 1840-ben a váci egyházmegyében 17 lélekre esett egy iskolás, az egész országban pedig „100 iskolázható gyermek közül 40 járja az iskolát, 60 pedig anélkül nevelkedik fel, hogy tudná istenhez s embertársaihoz való viszonyát és kötelességeit”.²

Ezek után tegyük nagyjátolencse alá az országos kép egy kis összetevőjének, Soroksár mezővárosnak a tanügyi helyzetét az adott korban.

¹Fényes Elek: Magyarország statisztikája, I–III. Pesten, 1842–1843. III. 101. old.

²Fényes Elek: i. m. III. 69., 100. old.

1841-ben, gróf Nádasdy Lenkei Ferencnek, a váci egyházmegye püspökének látogatása alkalmából Nell István plébános – egyúttal a népiskola igazgatója –, aki 1829-től 1859-ig működött Soroksáron, gondos jelentést készített egyházközségéről, belefoglalva a római katolikus iskolának és gondjainak kor- és helytörténeti értékű, szemléletesen jellemző leírását. A jegyzőkönyv írója hét latin és egy magyar nyelvű fejezetben mutatja be az iskolát.³

Először szól a templomra tekintő, annak jobb oldalán álló iskolaházról. Hogy melyik esztendőben épült? – teszi fel a kérdést. – Ezt a plébánia irataiból kikutatni nem tudta. Valószínűleg 1763 körül, a parochia építése után. Az előző század közepe óta változatlan, kő alapzatú, vályogból rakott, szalmatetős, minden részén omladozó iskolaházat a „helyi közönség” építette, most is javíttatja és gondját viseli, de többet nem tud tenni. Az épületnek a szomszéd házak közé fogott telke kicsiny: hossza 33, szélessége 9 öl. Rajta két tanterem, mellette a kántori lakás két szobájával, konyhájával épp hogy menedéket nyújt a családnak. A ház végén istálló két tehén számára és disznóól elhagyott állapotban. Kis, 8x9 öl-ös konyhakert, amit az iskolaudvarral együtt léckerítés vesz körül. Az ódon épület alig tud céljának megfelelni.

Az iskola, amely el van különítve az iskolamester lakásától, egyúttal a segédtanítók szállásául is szolgál. Két tanteremből áll: a nagyobbik az első osztályos fiúké és leányoké, a kisebb a második osztályosoké. Mindkettőben igen sok tanuló gyűlik össze, akik mégis külön padokon ülnek: mindazonáltal ezek a termek valamennyi iskolás korú gyermek befogadására nem alkalmasak. Nem több, mint 350 személy számára vannak padokkal és a tanításhoz szükségesekkel ellátva. A nagyobbik helyiség elég világos, a kisebbik sötét és hideg. Tisztaságukra ügyelnek. Télen mérsékeltén fűthetők fel. Ehhez a helybeli közönség annyi nádról és szalmáról gondoskodik, amennyi szükséges.

Az iskolamester (ludimagister), Haselmayer János 37 éves, nős, soroksári (más források szerint solymári) születésű, gyenge testalkatú, beteges. Német nemzetiségű, magyarul keveset tud. Tizenegy éve működik itt, mint tanító. Hübner Károly kántor nyugalomba vonulása után a helység lakosai erre a tisztségre is ajánlották; a plébános magáévá tette kérésüket, és a kegyuraság 1835-ben megerősítette őt a hivatalában azokkal a feltétellel, hogy magyar segédtanítót (promagister hungaricus) kell tartania. Hozzáértése az ifjúság neveléséhez megvizsgáltatott: noha nincs képesítve, tanítási módszere megfelelő, a vallásosság és erényesség példájaként nem áll az utolsó helyen. Hét éve szolgálja az egyházat mint kántor: feladatait híven ellátja. 1822 óta a harangozó teendőit a község mással végezteti, ezért a kántortanító jövedelmében változás állt be. Megsokszorozódott iskolai munkájáért nyomorúságos lakást és csekély javadalmazást kap, amiből megélni is nehéz, nemhogy harmadik segédtanítót tartani, akire pedig a sok iskolai dolog miatt elkerülhetetlenül szükség van. Az egyházlátogatás remélhetőleg segíteni fog sorsán.

Mivel a mezőváros iskolás gyermekei két osztályba vannak sorolva, két segédtanító (instructor vagy promagister) oktat: az elsőben a 21 éves Sonntagh Márton, a másodikban a 28 éves Vinkler György. Mindketten nőtlenek, erősek, egészségesek. A magyar és német nyelvben egyformán jártasak. Képesítésüket Budán szerezték; dicséretes bizonyítványuk szerint több helyen dolgoztak segédtanítóként. A tanfelügyelő megállapította, hogy második éve eredményesen működnek Soroksáron. Vallásosak, jó erkölcsűek, munkájukat pontosan végzik. Kötelességük a tanítás a két osztályban, azonkívül a gyászszertartásokban való közreműködés, néhány gyermek ének- és zeneoktatása. Fizetésüket, egyenként 80 forintot, szerződés szerint a községtől kapják. Mialatt a segédtanítók teljesen ellátják az iskolát, a kántor a gyászszertartásokról gondoskodik. Őket a tanulóktól sohasem hívják el, a gyermekeket az iskolában nem hagyják magukra, hivatalukat nem vehetik át tanulók vagy az iskolamester felesége. Ezért a parasztemberek és a kézművesek közül kiválasztott énekesek működnek közre bizonyos egyházi szertartásokon. A segédtanítók az esztendő nagyobb ünnepein vagy a plébános tetszése szerinti alkalmakkor különösebb kötelezettség nélkül csatlakoznak a zenekarhoz, a polgárok kórusához. Nagyon régi szokás, hogy ezért az egyházközség pénztárából évente 9 forintot kapnak. Fáradozásukat néhány községi elöljáró is viszonzni szokta.

Soroksáron csak triviális iskola (népiskola, kisiskola) van, amelynek eredményes munkájához semmi sem kívánatosabb, mint egy alapjaitól új iskolaház építése. Az egyházközség iskolaköteles fiúgyermekeinek száma 307, a leányoké 285. Ezekből télen 290 (94,5%) fiú és

³Soroksári röm. kat. plébánia: Visitatio Canonica Ecclesiae Parochialis Soroksár, 1841. 25–28., 44., 78. old.

200 (70,1%) leány, nyáron pedig 100 (32,6%) fiú és kb. 70 (24,6%) leány jár iskolába, tehát 592 tankötelesből télen összesen 82,8%, nyáron 28,9%. Ebből könnyű levonni a következtetést, hogy a szülők nem törődnek gyermekeik iskolába küldésével. A gyakori figyelmeztetés nem használ, mivel nyáron a gyermekeket a mezei munkákra veszik igénybe. A tanulók előmenetele a hittan tanulásában dicséretes, de a többi tantárgyból, az olvasás, írás, számolásból és – három év óta – a magyar írás és olvasásból csekély. A segédlelkész (cooperator), aki a hitoktató feladatait látja el, hetenként kétszer „elkerülhetetlenül” ellenőrzi az osztályokat, és katekizálva, kérdező-felelető módszerrel jut közelebb az iskolások értelméhez.⁴ Félévenként jelentést küld az alesperesnek, az egyházkerületi népiskolák tanfelügyelőjének (vice-archidiaconus, inspector scholarum nationalium), az iskolák főigazgatójával (supremus scholarum director) azonban nem tart szoros kapcsolatot.

A tanév – húsvét utáni feleződéssel – november elsején kezdődik, és szeptember 8-án fejeződik be. A tapasztalatok alapján nem szabnak neki más határokat. Váratlan látogatások többször érik az iskolát, a félévenkénti vizsgákon pedig a plébános mindig részt vesz. Az esperes elfoglaltsága miatt ritkán van ezeken jelen, de fontosabb alkalmakkor felülvizsgálja az egyházközség ügyeit. Soroksáron gimnázium nincs. Négy más vallású tanuló jár a katolikus iskolába a német nyelv tanulása kedvéért. Szentlőrincen, a soroksári egyházközség filiáléjában (leányegyházában) sem iskola, sem tanító nincsen, noha az igény meg lenne rá.

A kántorantató járandóságainak összeírását egészen csekély eltéréssel latin és magyar nyelven is megtaláljuk az egyházlátogatási jegyzőkönyvben. „A soroksári énekesznek s egyszersmind Oskolamesternek” hosszú ideje (jórészt az 1770-es évek óta) változatlan, a mezőváros által biztosított javadalmi a következők voltak:

1. Fekvő és ingatlan telkekben:

- két eddig is birt és külön helybeztetett szántóföldje a jobbágyok földjei között, egyéb földjeinek terméketlensége miatt kapta,
- ostyasütés fejében egy negyedholdnyi szántóföldje az alsó temetőnél,
- c) egy negyedholdnyi kenderföldje a lőrinczi út közelében (a plébános és a jegyző földje mellett),
- d) egy negyedholdnyi káposztaföldje a jobbágyi káposztások között.

Mind ezen földesekéket a soroksári közönség tulajdon ajánlásánál fogva művelendi. Ezenkívül van egy kis házi kerteskéje.

A kántori s egyszersmind oskolaházat, midőn kívántatik, kiigazítani és helyrehozni vagy éppen újonnan felépíteni és megbővíteni, különben pedig a melléképületekkel együtt illó állapotban fenntartani, annak udvarát és zöldségekertjét kellőképpen körülkeríteni és magát a kerítést szükség esetén javítani a helybeli városi közönség tartozásához foglaltatik.

2. Párhár megváltása fejében veendő a soroksári Énekesz a városi közönségnek az 1777. évi visitationalis határozat szerint esett ajánlásához képest még pedig évnegyedi illetményben összes 80 pengő forintokat.

3. Stola című illetményül veendő a hirdetési céduláktól 7 pengő krajcárt, a kisebbik és nagyobb temetéstől, úgy a requiem alatti énekléstől pedig veendő a plébánosi e című illetmények (1 forint) esetenként fele részét... Egyéb szolgálatoért, éneklésért évente 67 forint.

4. Deputatum (természetbeni járandóság) fejében veendő

- a városi közönségtől 75 pozsonyi mérő rozs búzát (sic!),
- b) a toronyóra felbuzásáért 15 (vagy 12) pozsonyi mérő rozs búzát,
- c) 3 szekér szénát,
- d) 3 erdei öl tűzfát,
- e) 18 pozsonyi mérő zabot,
- f) iskola fűtésére elegendő szalmát.

Soroksári iskola két osztálybani segédtanítóinak a városi pénztárból fizettetik külön-külön 24 pengő forint pénzben.”

Az ismertetett egyházlátogatási jegyzőkönyvet gróf Nádasdy Lenkei Ferenc váci püspök és Kriszter Antal titoknok mint az egyházlátogatási jegyzője írta alá, és Sárközy Károly, Pest vármegye főszolgabírája hitelesítette 1841. okt. 19-én.

Ez az értékes dokumentum – közléseivel és hiányaival együtt – a mezővárosi iskola jelenének és közel százszázéves hagyományainak tükörképét adja. Reálisan feltárja a tanítás színhelyének, alanyainak és tárgyainak helyileg szűkös, de országos viszonylatban nem a

⁴Vö. „... minor Cooperator, qui vices catechetae agit, scholas per hebdomadam inevitabiliter bis visitat et ad pubis scholasticae captum catechizat...” Ld. Canonica Visitatio 1841. 27. 1. – „A katekizálás a kérdezős módszere nemcsak a vallási dolgokra nézve, hanem minden dologra vonatkozólag...” Ld. Felbigger módszertani munkájából. In.: Dokumentumok a magyar nevelés történetéből, 1100–1849. Szerk.: Ravasz János. Bp., 1966. 155. és 178–179. old. 1. jegyzet.

legrosszabb állapotát.⁵ Érzékelteti a két Ratio Educationis – különösen az első – lazán vett, mégis távlati irányt mutató rendelkezéseinek bő hatvan év múltán is jól körvonalazható hatását, amelyet a második nem annyira megújított, mint inkább megerősített. Egy, apróságában is jellemző példa: a tanév beosztása még az előző századi rendhez igazodott.⁶ 1806-ban, a II. Ratio Educationisban megfogalmazódott az iskolakötelezettség kivánalma, ennek törvényes fogatosításáról, a 6–12 évesek névsorának vezetéséről azonban még 1841-ben sem esett szó.⁷ A téli iskolalátogatottság azért nem nyújt egészen reménytelen képet a korabeli viszonyokhoz képest, ha összevetjük Fényes Elek idézett adataival.⁸ A tananyag látszólag megfelelt a kor és a nép igényeinek. Részben a két Ratio révén szilárdan tartották magukat a kisiskolában Johann Ignaz Felbigernek, a XVIII. század elismert osztrák iskolaszervezőjének az általános iskolai szabályzatban (Allgemeine Schulordnung, 1774), valamint a Módszerkönyvben (Methodenbuch, 1776) lefektetett, a magyarországi anyanyelvű iskolákban is ismert és alkalmazott elvei.⁹ Ezek hatását tartósították 1782–1852 között a budai egyetemi nyomdából kikerülő tankönyvek – legyenek azok németek vagy kétnyelvűek –, amelyek szintén Felbiger munkái nyomán készültek.¹⁰

Nell István, a jegyzőkönyv írója, aki a visitatio alkalmából elkészítette a plébánia és saját könyvtárának katalógusát is, ismerte korának reformeszméit.¹¹ Nem marasztalta el bíráló szóval a hibákat, a hiányosságokat, mégis módot talált a véleménynyilvánításra. Hangsúlyozta a tanítás fontosságát, bemutatta az iskola megfelelően szabályozott, talán megmerevedtetnek is mondható életét, közben pedig a tények tárgyilagos feltárásával már a reformkor előremutató szellemében értésünkre adja olyan gyökeresebb változtatások szükségességét, mint új, tágasabb, világosabb iskolaépület, több tanító megfelelő képesítéssel, lakással és jövedelemmel, mozgékonyabb tanfelügyelet, a tankötelezettség betartását sürgető és lehetővé tevő társadalmi körülmények. A tanfelügyelet módjáról szólva sejtette a hitoktató, az egyházi felügyelők és a világi főhatóság közötti távolságtartást, ami nem segítette elő az oktatás ügyét. Nem foglalkozott behatóbban a segédtanítók helyzetével, akik a várostól kaptak fizetést, de a lakásukról és ellátásukról való gondoskodás a jómódúnak nem mondható iskolamestert terhelte. Viszont nem hagyta szó nélkül egy harmadik segédtanító alkalmazásának szükségességét, ugyanakkor jól látta az e körüli nehézségek forrását is. Hiányzik annak a részletezése, mi mindent takar a tanerők megsokszorozódott munkája. Nem lett volna érdektelen a tananyag és a módszer közelebbi ismertetése, utalás a taneszközökre s -könyvekre, ezek számára vagy hiányára, használatuk módjára. A „tanításmód”-ra egy szintén Felbiger felfogását tükröző mondattal célzott, amely hangsúlyozza a hitoktatónak az ellenőrző, egyúttal didaktikai példát mutató szerepét az iskola munkájában, a katekizálással elért dicséretes eredményeit említve föl a többi tantárgy csekély sikere mellett. Ez a megállapítás mintegy intésnek fogható fel a kisiskola igazgatója részéről a tanítók felé, hogy a hittan tanításán kívül más tantárgyakban is alkalmazható az eredményesnek ítélt felbigeri módszer, a katekizálás, amely az osztályfoglalkoztatással és a karban való olvasattal együtt már a XVIII. század végétől országsszerte terjedt az anyanyelvű (nemzeti) iskolákban, jóllehet szinte alkalmazásának kezdetétől fogva szó bírálat érte.¹² A katekizálás csakugyan maradandó érvényű módszernek bizonyult.

⁵Vö. *Kanyar József*: Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770–1868). Bp., 1989. 138–198. old. (II/2. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint iskolatörténeti források)

⁶Ratio Educationis. Az 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította és bevezette *Mészáros István*. Bp., 1981. 69. old.

⁷Uo. 234. old.

⁸Vö. *Fényes Elek*: i. m. III. 69., 100. old. – *Kanyar József*: i. m. 142., 158., 159. old.

⁹Vö. *Dokumentumok ...*, i. m. 151–152. l.

¹⁰*Fleckenstein Sándorné*: Kétnyelvű ábécés könyvek a reformkorban. In: *Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből*. Szerk.: *Mészáros István*. Bp., 1980. 119–121. old.

¹¹Visitatio Canonica 1841. 54–74. l.

¹²Vö. „Katekizálunk – írja Felbiger a Methodenbuchban: 1. Midőn valakihez kérdést intézünk, mert nem tudunk valamit, s megkapjuk reá a választ. 2. Midőn a tanító kérdést intéz a növendékekhez, hogy megtudja, hogyan értették meg az előadott dolgot, mit jegyeztek meg belőle. 3. Midőn a tanító kérdései segítségével új ismeretekre vezet rá tanítványait.” *Idézi: Lajos Mária*: Felbiger pedagógiája. Bp., 1917. 53. old., továbbá l. 28., 47., 48. old.

A nyitva maradt kérdések ellenére is sokoldalú betekintést kínál a reformkori népoktatás viszonyába a Pest melletti mezőváros népiskolájának múlt század közepi leírása. Érdekességét, a kort is jellemző erejét fokozza, hogy Nell István plébános nemcsak az egy évszázada békésen döcögő, megszokott, látszólag szilárd kisiskolai rendet mutatta be, hanem kifejezésre tudta juttatni a szűkké váló keretek közt bontakozó általános igényét a jobb, korszerűbb, tartalmasabb népoktatásnak.*

Dr. Papp Gézáné

Kendermunka Sümegegsehiben

A kender a mezőgazdasági kisüzemekben rendkívül fontos termék. A gazdálkodáshoz szükséges eszközök: – kötelek, zsinegek, ponyvák, zsákok, takarmányos lepedők (párfödelek), szerszámok, illetve ezek kiegészítő részei – készültek a kenderrostból, valamint a paraszti élet mindennapjaihoz tartozó textiliák – férfi- és női ingek, munkanadrágok, kékre festett vagy természetes színben készült ünnepi gatyák, ágylepedők, abroszok, szalvéták, kenyérruhák, szakasztós ruhák stb.

A faluban minden birtokosnak volt kenderföldje. E termék fontos voltát az államhatalom is tekintetbe vette, és az 1852-ben végrehajtott tagosztálykor a telkes gazdáknak és a házas zselléreknek kenderföld címén mérték ki néhány □-öles területet. A gazdák később a vetésforgó szabályai szerint 4–5 évenként bár, de váltogatták a kenderföldeket.

A Farkas család (és az ősök is) két dülőben váltogatták a kendertermelést. Az egyik a *Döbiéri* (népiesen: *Döbiréti*) dülőben volt, a másik a *Bazsi hegyen*, a szőlővel be nem ültetett területen. Mindkét rész 100–120 □-öl nagyságú volt. A kender mindkét helyen díszlett, vagy ahogy mondták „kedvelte a helyet”. A falu határában sok dülőben lehetett kender termelni, mert a mezők hullámosak voltak, és azt délről északi irányban három patak is átszelte. A patakok mentén bő füvet termő rétek terültek el. Ezekhez közeli szántóföldeken vetették el a kendert a lakosok, mivel az áztatóhelyek (*a mocsolák*) a patakokhoz közel voltak. Így a Döbiéri dülő mellett, a *Csapó rétek*, a *Tischler rét*, a *Cserháti dülő*, a *Keszthelykúti rétek*, az *Arendás földek*, a *Kismező* tele voltak mocsolákkal. Ezek a helyek a faluhoz közelebb estek, és ezért vették igénybe őket kenderáztatásra, míg a hasonló fekvésű *Bekse-*, *Akóberek-*réteken kenderáztatók nem voltak.

A kenderfajták közül az úgynevezett közönséges kendert termelték. Ez az itteni talajviszonyoknak legjobban megfelelt. A lent ismerték, de nem is emlékeznek arra, hogy a faluban bárki ezt a növényt vetette volna. Azt is tudták, hogy létezik minőségileg jobb kenderfajta, pl. a kínai kender, de ennek meghonosítására itt sor nem került. A vidék ugyanis eléggé széljárásos; az északi szelek a Kisalföld felől a síkságon szabadon áramlanak és a falutól délre eső hegyoldalba ütköznek. A szél pedig egyik ellensége a magas növésű kendernek. Szárát eltöri vagy összekuszálja. Így a talaj megválasztásánál, művelésénél ezt a tényezőt figyelembe vették. Általában a mélyebb fekvésű helyeket választották ki a kendertermelési célra, sőt a múlt században ugarba vagy feltört gyepebe is vetették a kendert. Alkalmas helynek kínálkozott még az egykori tófenék vagy az iszappal telített völgy is. Nem lehetett vetni a kendert humuszegyedségű földre, vagy istállótrágyával telített területre sem, mert ebben a növény túl gyorsan nőtt és az a tápdús talajban megdőlt. Persze némi trágyázás mégis kellett. Általában vékonyan terített, szalmás trágyát hintettek a földre még ősszel, és ezt sekélyszántással juttatták a földre. Tavasszal, hóolvadás után, márciusban ismét szántás következett, amit keverésnek neveztek. A harmadik szántás közvetlenül a vetés előtt történt. A három szántás, a boronálás –, s ha hantok is maradtak, akkor – a hengerlés a földet porhanyóssá tették. Tehát mélyen kellett a talajt művelni, mivel a kender gyökerei elég mélyen hatolnak le a talajba. (Más vidékeken 5–6 szántást is kívánt a kender.) A laza talajra a nyúvás miatt is szükség van, hiszen kemény talajból a növényt gyökerestől kihúzni nem is lehetett volna.

*Ez a dolgozat részlet a szerző Két évszázad a soroksári népoktatás történetéből c. tanulmányából.